

FOUCAULT: OD MIKROFYZIKY MOCI KU GOVERNMENTALITE¹

VLADISLAV SUVÁK, Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, Prešov, SR

SUVÁK, V.: Foucault: From the Microphysics of Power to the Governmentality
FILOZOFIA, 76, 2021, No 3, pp. 195 – 208

The aim of the paper is to outline the development of later Foucault's thought concerning the study of power. Foucault often changed his approaches to power, and this investigation changed his thinking about power. At the beginning he dealt with the microphysics of power, later he focused on the study of governmentality as the art of governing, which includes both the ways of governing and the modes of subjectivation. Problematization of governmentality allowed Foucault to link two major topics he had addressed in the last years of his life, politics and ethics.

Keywords: Michel Foucault – Power – Governmentality – Subject – Politics – Ethics

Úvod

Zámerom tohto článku je načrtnúť myšlienkovú cestu, ktorou prešiel Michel Foucault v poslednej dekáde svojho života, keď chcel študovať moc. Nepôjde teda o konfrontáciu Foucaultovho premýšľania s inými vplyvnými koncepciami moci, ale o priblíženie zápasov, ktoré musel vybojovať sám so sebou, keď chcel pochopiť, ako sa uplatňuje moc. Dnes máme k dispozícii väčšiu časť textov a prednášok z tohto obdobia, preto môžeme sledovať krok za krokom, ako Foucault menil svoje prístupy k štúdiu moci a ako menilo toto štúdium jeho myslenie. Zjednodušene by sme mohli povedať, že Foucaultova cesta viedla od mikrofyziky moci k dejinám governmentality. Foucault postupne dospel k presvedčeniu, že moc nemôžeme študovať, ak do nej nezahrnieme aj techniky riadenia samého seba a druhých.

Keďže ide o pomerne komplikovanú tému, nebudem sa zaoberať výhradami voči Foucaultovmu chápaniu moci zo strany jeho potenciálnych kritikov, či už minulých alebo súčasných.² Zameriam sa na to, čo všetko musel Foucault zahrnúť do

¹ Za kritické prečítanie rukopisnej verzie článku ďakujem Ľubomírovi Dunajovi a Ulrichovi Wollnerovi.

² Týmto diskusiami sa zaoberajú viaceré štúdie uverejnené v časopise *Filozofia*, napr. Buraj (2010), Buraj, Palenčárová (2015).

svojho skúmania moci. Na začiatku to boli represívne mechanizmy, na konci subjekt a spôsoby, ako sa vzťahuje k sebe, respektíve ako vstupuje do hier pravdy a nepravdy. Práve tento vzťah – medzi subjektom, mocou a pravdou – je podľa môjho názoru dôležitý aj pre súčasné pokusy o vymedzenie moci.³

Mikrofyzika moci

Viacere médiá označili Foucaulta za „teoretika moci.“ On sám sa proti tomu ohradzoval, lebo nikdy nechcel vypracovať teóriu moci (Foucault 2000g). Na jeho obranu treba povedať, že si nekladie otázky typu, „čo je moc?“, ale zaoberá sa konkrétnymi, časovo ohraničenými dejinami moderných inštitúcií (klinika, blázinec, väzenie, škola), ktoré sú organizované a riadené mocenskými mechanizmami, lebo chce pochopiť, aký je ich vzťah k príslušným typom vedenia (medicína, psychiatria, kriminológia, pedagogika), pre ktoré sú tieto inštitúcie „podmienkami možností“. Navyše Foucaultove stratégie skúmania moci sa obmieňajú a spolu s nimi sa mení aj samo vnímanie moci.

Záujem o štúdium moci umocnili vo Francúzsku májové udalosti v roku 1968. Na konci šesťdesiatych rokov si viacerí francúzski intelektuáli museli priznať, že nevedia vysvetliť moc tak, aby objasnili procesy, ktoré nastali po študentských nepokojoch. Foucault v jednom rozhovore vysvetľuje, že ľavica ani pravica nedokázali objasniť mechanizmy moci – táto úloha sa podľa neho pred rokom 1968 ani nemohla naplniť, lebo by sa musela oprieť o každodenné zápasy najširších vrstiev, v ktorých sa zviditeľňuje konkrétna povaha moci; zároveň je potrebné, aby sme ju ponechali mimo poľa politických analýz (Foucault 2000d, 117). Na základe tohto vyjadrenia sa zdá, že možnosť študovať moc z neteoretickej perspektívy sa naplno otvorila až vďaka udalostiam z roku 1968.

Výsledkom náhlych a spontánnych študentských nepokojov, ktoré prerástli do generálneho štrajku, bolo vytvorenie novej vlády, tá sa však paradoxne nelíšila od tej starej. Nespočetné diskusie o tom, čo sa vlastne odohralo v máji a júni 1968, vyústili do pochybností, či vôbec prebehla nejaká revolúcia. Boli vzbúrenci revolucionármí, ktorí zvrhli štátnu moc, tú moc, ktorá ešte nedávno tvrdo potlačila alžírsky pokus o štátny prevrat? Alebo sa podobali skôr účastníkom gréckych Kronií a rímskych Saturnálií, ktorí oslavovali dočasný „neporiadok“ (*désordre*) v očakávaní návratu starého sociálneho poriadku (*l'ordre social*)? (Balandier 1970) Nebolo to skôr tak, že revoltujúci dav sa ocitol v úlohe otroka, ktorý zaujme na jeden deň miesto panovníka,

---

³ Foucaultovo chápanie subjektu (cez subjektivácie), moci (cez governmentalitu) a pravdy (cez veridickiu a alethurgiu) umožňuje aj nové prístupy k interpretáciám sokratovskej literatúry. Dobrým príkladom je štúdia Kurta Lampeho, ktorá demonštruje, že sokratovské texty, ktoré boli v porovnaní s Platónovými dialógmi považované za marginálne, sa môžu ukázať ako zaujímavé a dôležité, ak pri nich uplatníme foucaultovské čítanie (Lampe 2015, 61 – 81).

môže sa oddávať orgiám prístupným iba panovníkovi, ale na sklonku dňa ho čaká povraz alebo kríž? Uvoľnená moc sa v priebehu rituálu ukáže ako nepravá a vyvolá túžbu po návrate starej panovníckej moci. Májové udalosti odkryli podľa viacerých intelektuálov dvojznačnosť moci – na jednej strane jej krehkosť a na druhej strane jej neotrasiteľnosť. Preto si začali klásť otázky, aké by si predtým nepoložili: Prečo je moc raz odmietaná a inokedy prijímaná? Prečo sa každá revolúcia končí reštauráciou poriadku? (Descombes 1995)

Už pred májovými udalosťami sa objavovali diskusie o vzťahu medzi teóriou a praxou, ktoré mali svoj politický aspekt (spájali sa s úlohou intelektuálov sympatizujúcich s marxizmom alebo maoizmom). Po roku 1968 viaceré známe osobnosti odpovedali na potrebu praxe tým, že sa pokúsili vypracovať politickú analýzu túžby, teda prepojiť Marxa s Freudom.

V dialógu s Michelom Foucaultom v marci 1972 Gilles Deleuze hovorí o potrebe nanovo vymedziť vzťah medzi teóriou a praxou: Tento vzťah sme vysvetľovali cez proces totalizácie; na prax sme sa dívali ako na uplatnenie teórie, na jej dôsledok, alebo sme jej pripisovali dôležitú úlohu inšpirátorky pre budúce teoretické formy. Dnes – hovorí Deleuze – si kladieme otázku fragmentárne: teória sa viaže vždy na určité ohraničené pole a uplatňuje sa v oblasti, ktorá je od neho viac či menej vzdialená; prax je súborom prenosov z jedného teoretického bodu do druhého a teória je zase prenosom z jednej praxe do druhej. Žiadna teória sa nemôže rozvíjať bez toho, aby nenarazila na nejakú stenu, a prax je tým, čo musí túto stenu preraziť. Nakoniec Deleuze konštatuje, že reprezentácia v tradičnom zmysle už neexistuje (teoretizujúci intelektuál nie je subjektom reprezentujúcim vedomie), existuje len konanie, teoretické alebo praktické, ktoré slúži formou prenosov (Foucault 1972). Foucault súhlasí s Deleuzom, že teória stratila totalizujúci charakter, že má miestny a regionálny význam. Úlohou intelektuála nie je zaujať miesto v čele nejakej skupiny a vysloviť jej potláčané pravdy, ale bojovať proti formám moci, ktoré ho transformujú na jej predmet a nástroj v oblasti „vedenia“, „pravdy“, „vedomia“ a „diskurzu“ (Foucault 1994a, II, 308). Moc je záhadná vec – viditeľná i neviditeľná, prítomná i skrytá, všadeprítomná. Ani Freud, ani Marx, ani žiadne teórie vlády, ani tradičné analýzy jej mechanizmov neuspokojujú našu túžbu porozumieť moci. Myšlienka „vládnucej triedy“ (narážka na Sartra, Althusera a ďalších neomarxistov) nebola adekvátne formulovaná – doposiaľ nevieme, čo znamená „mať nadvládu“ (*dominer*), „riadiť“ (*diriger*), „vládnuť“ (*gouverner*) (Foucault 1994a, II, 313).

Deleuze a Foucault sa v diskusii odvolávajú na príklady z vlastných kníh, no ich dialóg sa nesie v značne zovšeobecňujúcom tóne (obaja hovoria o „teórii“, „praxi“, „moci“), ktorý sa neskôr vytráti z Foucaultovho slovníka (bude hovoriť o konkrétnych „nediskurzívnych praktikách“, „represívnych praktikách“, „mocenských vzťahoch“

atď.). No zmení sa najmä jeho pohľad na úlohu intelektuála ako toho, kto sa štylizuje do roly toho, kto napráva spoločenské poriadky, alebo si aspoň nahovára, že má určitý vplyv na zmeny v spoločnosti. V rozhovore z roku 1984 Foucault spomína na svoje študentské začiatky, na nekonečné diskusie o povahe marxizmu, ktoré mali v samom strede problém prepojenia teórie s praxou. S odstupom času si myslí, že najbezprostrednejším spôsobom, ako chápať tento vzťah, je rozvíjať ho priamo vo vlastnej praxi (Foucault 1991).

V januári 1976 Foucault zahajuje prednáškový kurz *Spoločnosť treba brániť*. Chce zavŕšiť štúdium mechanizmov moci, ktoré majú represívny charakter. V druhej prednáške uvažuje o sérii analýz mocenských vzťahov, ktoré by vychádzali z modelu vojny. Plánuje pokračovať v skúmaní moci, ktorému sa venoval ostatných päť rokov, ale zároveň dáva moc do úzkeho vzťahu s pravdou (Foucault 2005). Foucault uprednostňuje vo vzťahu k moci otázku „ako?“ pred otázkou „čo?“. Zaujímajú ho účinky vyvolané mocenskými vzťahmi, nie moc ako substancia. Nezaujíma sa o to, odkiaľ sa moc berie, ale ako sa praktizuje. Aj vďaka tomu sa zbavuje tendencie dávať moci výlučne negatívne významy, teda stavať ju do protikladu so slobodou alebo pravdou. V roku 1979 píše článok pre *Le Monde*, v ktorom zdôrazňuje, že aj keď sa výkon moci spája vždy s určitým nebezpečenstvom, neznamená to, že moc je vo svojej povahe zlom, ale že mechanizmy moci sú nekonečné – čo však neznamená, že moc je všemocná (Foucault 1994b).⁴ O niečo neskôr hovorí, že výkon moci by sme mali chápať ako súbor konaní pôsobiacich na možné konania, ako to, čo podnecuje, ovplyvňuje, zvädza, uľahčuje alebo sťažuje, rozširuje alebo obmedzuje, robí viac alebo menej pravdepodobným, iba v extrémnych prípadoch bráni alebo zakazuje absolútne – vždy je to spôsob konania pôsobiaci na konajúce subjekty alebo subjekty schopné konať (Foucault 1982). Moc prikazuje, obmedzuje, zakazuje, ale aby to mohla robiť, musí podnecovať, uľahčovať, umožňovať vykonávanie určitých činností. Mali by sme raz a navždy prestať s opismi účinkov moci negatívnou terminológiou. Moc v skutočnosti nevylučuje, ale produkuje realitu; moc produkuje oblasti predmetov a rituály pravdy. „Z tejto produkcie vychádza individuum a poznanie, ktoré sa o ňom dá nadobudnúť“ (Foucault 2000a, 195). Slová, ktoré vyznievajú nietzscheovsky, sú predzvesťou zmien v prístupoch k moci. Podľa Deleuza sa to odráža v trojici téz, ktoré Foucault vzťahuje

---

⁴ V tom istom čase vedie Pierre Boncenne rozhovor s Foucaultom, v ktorom chce vyjasniť chápanie moci (Foucault 1985, 355 – 363). Foucault zdôrazňuje, že pravda je forma moci, čo vyplýva z myšlienkového tradície Západu, ktorá si kladie otázky typu: Prečo sme pripútaní k pravde? Prečo skôr k pravde ako ku ľži? Prečo skôr k pravde ako k mýtu? Prečo skôr k pravde ako ku klamu? Namiesto toho, aby sme sa snažili zistiť, čo je pravda ako protiklad omylu, bolo by zaujímavé zaoberať sa otázkou, ktorú kladie Nietzsche: Ako došlo k tomu, že v našich spoločnostiach nadobudla „pravda“ takú podobu, že sme sa vďaka nej dostali do jej područia?

k moci (Deleuze 1996, 102): Moc nie je represívna, lebo podnecuje, navádza, produkuje; moc je v oveľa väčšej miere praktikovaná ako vlastnená; moc preniká všetkými silami, teda ovládanými aj vládnucimi.

V kurze *Spoločnosť treba brániť* Foucault pripomína tradičnú otázku politického myslenia: Ako môže pravdivý diskurz určiť právne medze moci? Foucaultova otázka znie inak: Aký typ moci je schopný produkovať pravdivostné diskurzy, ktoré nadobúdajú v našej spoločnosti tak mocné účinky? (Foucault 2005, 38)

Politický význam Foucaultových prác, ich rastúci vplyv na aktivistov (najmä talianskych a nemeckých), je témou rozhovoru s Alessandrom Fontanom a Pasqualem Pasquinom (Foucault 2000d). Foucault v ňom analyzuje prístupy ľavice aj pravice k moci a vysvetľuje, prečo ju nevie uchopiť ani jedna, ani druhá strana. V závere rozhovoru sa vracia k vzťahu medzi mocou a pravdou: Mali by sme pochopiť, že pravda nie je niečo, čo by bolo v protiklade k moci – nie je to privilégium tých, ktorí sa dokázali oslobodiť. Pravda je vec, ktorá patrí do tohto sveta: vzniká len vďaka rôznorodým formám obmedzení a vyvoláva opakujúce sa účinky moci. Každá spoločnosť má svoju „všeobecnú politiku pravdy“, mechanizmy umožňujúce človeku rozlišovať medzi pravdivými a nepravdivými výpoveďami, určité prostriedky, ktorými je každý človek postihovaný, určité techniky a procedúry, poskytujúce hodnotu nadobudaniu pravdy atď. Problémom nie je to, ako by sme mohli emancipovať pravdu od systému moci (to je chiméra, lebo pravda je vždy súčasťou moci), ale to, ako by sme mali oddeliť moc pravdy od foriem sociálnej, ekonomickej a kultúrnej hegemonie, uprostred ktorých operuje. Na záver Foucault poznamenáva: „... politickou otázkou nie je omyl, klam, odcudzené vedomie alebo ideológia – je ňou samotná pravda. Preto je pre nás taký dôležitý Nietzsche“ (Foucault 2000d, 133).⁵

Stopy governmentality

Predzvest' zmien v prístupoch k moci môžeme zachytiť v prednáškovom kurze *Bezpečnosť, teritórium, populácia*. Posun ohlasuje téma governmentality, ktorou sa Foucault dovtedy nezaoberal. Štvrtá prednáška je prvým náčrtom nového skúmania. Z dobových reakcií vieme, že auditórium Collège de France bolo zmätené (Defert 1994, 52 – 53), lebo governmentality vybočovala z rámca tém, ktorým sa Foucault venoval (represívne mechanizmy moci, biopolitika, sexualita atď.). S odstupom času však vidíme, že práve táto téma otvára priestor pre nové otázky, ktoré si Foucault začne klásť na začiatku osemdesiatych rokov.

---

⁵ Foucault sa nechce zaoberať bytostnou povahou pravdy, ale tým, ako sa pravda prejavuje (Foucault 1994c, 445). Pravda je forma moci (Foucault 1985).

Výraz „governmentalita“ (*gouvernementalité*) je novotvar (veľmi škaredý, ako poznamenáva Foucault), ktorý zahŕňa širšie pole významov, než naznačuje spredmetnené adjektívum *gouvernemental* („týkajúci sa vlády“) (Foucault 2004b, 119). Čo si máme predstaviť pod governmentalitou? V prvom rade je to nové chápanie spôsobu vládnutia (*gouvernement*) na konci šestnásteho a na začiatku sedemnásteho storočia. V tomto období sa rozvíja nová racionalita štátu, „štátny záujem“ (*raison d'État*), ktorý sa transformuje zo stredovekých prístupov k vládnutiu, a rozvinie sa do komplexného umenia vládnúť – jeho základným princípom je racionalita zachovania štátu.

V prednáške o governmentalite Foucault vysvetľuje, že antické a stredoveké texty poskytovali vládcom rady, ako sa majú správať, ako majú uplatňovať moc, aby ich rešpektovali poddaní. Od konca šestnásteho storočia sa objavujú texty, ktoré sa zameriavajú na „umenie vládnúť“ (*art de gouverner*), napríklad na umenie vládnúť sám sebe (čo súvisí s renesanciou stoicizmu), ale takisto na umenie vládnúť deťom, rodine, alebo na umenie vládnúť štátu. Otázka, ktorú si kladie množstvo vzdelancov od šestnásteho storočia, znie: „Ako treba riadiť, kým, do akej miery, kvôli akým účelom, akými metódami?“ (Foucault 2004b, 92) Množstvo spisov z tohto obdobia tematizuje politickú formu vlády, pričom ich spoločným znakom je pretrvávajúce odmietanie, či dokonca odpor voči Machiavelliho *Vladárovi* (Foucault 2004b, 93).

V závere prednášky sa Foucault obracia k samému pojmu „governmentalita“ a načrtáva budúci projekt jej skúmania. Pod governmentalitou by sme si mali predstaviť tri veci: 1) určitý súbor sformovaný inštitúciami, procedúrami, reflexiami a analýzami, kalkuláciami a taktikami, ktorý dovoľuje uplatňovať veľmi zvláštnu, no veľmi komplexnú moc, na ktorú je zameraná populácia; moc, ktorá je hlavnou formou vedenia pre politickú ekonomiu a podstatným technickým nástrojom pre aparáty bezpečnosti (*dispositifs de la sécurité*); 2) je to tendencia sily, ktorá zaujala počas dlhého trvania Západu čelné postavenie medzi inými typmi moci (ako suverenita, disciplína atď.) a umožnila rozvoj série zvláštnych aparátov vládnutia a série rôznych vedení; 3) výsledok procesu, ktorým sa governmentalizoval stredoveký štát spravodlivosti a v priebehu pätnásteho až šestnásteho storočia sa začal meniť na štát administratívny.⁶ Foucault hovorí o dejinách governmentality štátu v šestnástom až osemnástom storočí, no zároveň dodáva, že aj my sme súčasťou tohto dejinného procesu, v ktorom sa umenie vládnúť stáva jednotiacim prvkom racionality.

Governmentalita – zameraná na spôsoby, ako vládnúť (opäť je tu prioritá „ako“ pred „čo“) – má vonkajškový aj vnútorný charakter, čo umožňuje skúmať praktiky, techniky, politické technológie, ktoré používa umenie vládnutia, a to nielen ako číre

---

⁶ Zrod moderného štátu vidí Foucault ako zvláštnu, až démonickú hru, ktorú rozohralo kresťanské pastierstvo, či ako kombináciu dvoch hier (obec-občan, pastier-stádo), ktorej prvkami sú život, smrť, pravda, poslušnosť, jednotlivci a seba-vymedzenie (Foucault 1996, 172 – 173).

prostriedky na dosahovanie cieľov (Foucault 2004b, 113). V ďalších rokoch sa Foucault sústreďuje na skúmanie governmentality v štyroch obdobiach a štyroch oblastiach: Najprv to bude staroveké chápanie vládnutia a jeho porovnanie s pastierskou mocou raného kresťanstva (tretie až štvrté storočie). Neskôr to bude zrodzenie politickej racionality a nástup raného moderného štátu (šestnásťte až sedemnásťte storočie). Potom to bude vznik liberalizmu v osemnástom storočí a nakoniec povojnové formy neoliberalizmu v USA, Západnom Nemecku a Francúzsku.

Keď sa pozrieme na Foucaultovo zhrnutie z roku 1978, pochopíme, že governmentality nie je to isté, čo „vláda“, „riadenie“, „vedenie“, aj keď s týmito pojmami úzko súvisí. Nemali by sme ju stotožňovať ani so suverenitou alebo disciplínou, hoci je pre ňu príznačná určitá tendencia sily. Governmentality vzniká ako výsledok zložitého dejinného procesu a etabluje sa ako umenie, ktoré je schopné vytvárať a uplatňovať techniky účinnej vlády. Governmentality znamená, že prax vládnutia je nielen predstaviteľná, ale aj prakticky uskutočniteľná tými, ktorí ju uplatňujú, a tými, na ktorých sa uplatňuje (Gordon 1991).

Čo naznačuje téma governmentality v kontexte Foucaultových predošlých analýz? Keď vyjdeme z predpokladu, že ich *modus operandi* tvoria vzťahy medzi skúsenosťami (šialenstva, choroby, zločinu, sexuality), formami vedenia (psychiatria, lekárstvo, kriminológia, sexuológia, psychológia) a rôznymi technikami moci (vykonávanými v psychiatrických, trestných a ďalších inštitúciách), tak governmentality otvára väčší priestor na skúmanie „individualizujúcej moci“ (Foucault 1996, 155). Foucault sa chce zaoberať rozvojom techník moci, ktoré sa zameriavajú na jednotlivcov a sú určené na ich nepretržité ovládanie. Zároveň zdôrazňuje, že dejiny governmentality by mali byť – podobne ako jeho predošlé skúmania – dejinami vzťahov, aké udržiava myslenie s pravdou, čiže dejinami myslenia ako myslenia pravdy (Foucault 2000f, 109).

Vo februári 1979 vystúpi Foucault na Stanfordskej univerzite s dvoma prednáškami nazvanými *Omnes et Singulatim: Ku kritike politického rozumu*, v ktorých sa pokúša o zhrnutie svojho dvojročného štúdia governmentality. Poslucháčom hovorí, že nevie, ako by mal opísať svoj výskum, ale aj napriek počiatočným rozpakom formuluje niekoľko zásadných postulátov, ktoré vyplývajú z kritiky politického rozumu (Foucault 1996, 192 – 194):

- 1) Moc nie je substancia. Nemali by sme v nej hľadať žiadnu tajomnú prirodzenosť, ktorú by bolo treba odhaliť či odhaliť. Moc je určitý typ vzťahov medzi jednotlivcami. Tieto vzťahy majú zvláštnu povahu, lebo aj keď sa pridružujú k výmene, produkcii a komunikácii, v konečnom dôsledku s nimi nemajú nič spoločné. Charakteristickým znakom moci je to, že niektorí ľudia môžu vo väčšej alebo menšej miere vplyvať na správanie iných ľudí, ale nikdy

ich nemôžu donútiť k úplnej zmene správania. Neexistuje moc, ktorá sa nedá odmietnuť.

2) Vláda jedných nad druhými predpokladá určitú racionalitu. Moc, ktorá vládne iba inštrumentálnym násilím, sa nedokáže udržať.

3) Odpor voči moci si nevystačí s kritikou inštitúcií a odhaľovaním násilia, ktoré spôsobili alebo použili. Musí sa spochybníť forma racionality, na ktorú sa moc odvoláva. Ak chceme kritizovať moc uplatňovanú na bláznov, nevystačíme si s kritikou psychiatrie ako mocenskej inštitúcie – musíme sa zamerať na to, ako sa racionalizujú vzťahy moci.

4) Naša civilizácia rozvinula najzložitejší systém vedenia a najsofistikovanejšiu štruktúru moci. Štát bol od svojho vzniku na začiatku modernej doby jednou z najpozoruhodnejších a najobávanejších foriem ľudskej vlády. Štát je od samého začiatku totalizujúci a zároveň individualizujúci. Žiadne oslobodenie však nemôže vzísť z útoku na tieto dva dôsledky politickej racionality – zaútočiť treba na samé korene racionality.

Oproti prvému náčrtu z roku 1978 dochádza v nasledujúcich rokoch k posunu vo vymedzení governmentality. Foucault už nedáva do vzájomných súvislostí iba bezpečnosť, politickú ekonomiu a štát, teda nezaobera sa iba politickou stránkou governmentality, ale čoraz viac premýšľa o spôsoboch, ktorými človek riadi vládu nad druhými – všima si samo vládnutie ako určitú mriežku zamýšľaných vzťahov moci, ktoré treba analyzovať (Foucault, 2004a, 191 – 192). Sústreďuje sa na doménu vzťahov vytvárajúcich moc. A zaujíma sa takisto o racionalitu governmentality, ako to môžeme vidieť v prednáškach *O vláde nad živými*, ktoré sa venujú technikám a procedúram zacieleným na riadenie správania ľudí (Foucault 2012, 318). Foucault má na zreteli predovšetkým vládu nad deťmi, vládu nad dušami, ale takisto sa zaujíma o vedenie domácností, vedenie štátu a vedenie samého seba.⁷

Foucaultovým zámerom je vypracovanie konceptu vládnutia nad druhými pomocou pravdy (Foucault, 2012; Foucault, 2004a). Ide o nový projekt. V kurze *O vláde nad živými* hovorí o dvoch rozdielnych, aj keď na seba nadväzujúcich posunoch: Prvý od pojmu dominantnej ideológie k vedeniu-moci. Druhý od vedenia-moci k pojmu vlády pomocou pravdy. V zhrnutí kurzu *O vláde nad živými* sa dotýka aj zmien v prístupe k dejinám governmentality (Foucault, 1994a, IV, 125 – 129). Chce skúmať procedúry zamerané na riadenie správania ľudí, ktoré sa rozvíjajú v ranokresťanských kláštorňoch rádoch, lebo techniky priznania a dozoru nad vedomím tvoria dôležitú

---

⁷ Poznamenajme, že viacerí interpreti vzťahujú governmentality výlučne k vedeniu štátu (Revel, 2002, 38 – 39), alebo ju dávajú do užších súvislostí s politickými a sociálnymi problémami (Gordon 1991, 1 – 51; Jessop 2007, 34 – 40; Bröckling, Krasmann, Lemke 2011).

súčasť governmentality vytvorenej pastierskou mocou. Významným aspektom vlády nad druhými sa stáva *alethurgia* („manifestácia pravdy“), v ktorej nejde iba o to, aby subjekt povedal pravdu, ale aby ju vyslovil o sebe – musí vyjaviť pravdu o svojich chybách, túžbach, o stave svojej duše. Takýto typ governmentality vyžaduje od človeka poslušnosť, a zároveň manifestáciu toho, kým je, vo forme priznania. Súčasťou Foucaultových analýz nie je teda iba politická racionalita, ale aj otázka, ako boli v našich kultúrach ustanovené vzťahy medzi ovládaním ľudí, manifestáciou pravdy vo forme subjektivity a spásou pre jednotlivcov aj pre celé spoločnosti? (Foucault 2012, 79)

Ďalšie dva kurzy v rokoch 1980 – 1982 (*Subjektivita a pravda a Hermeneutika subjektu*) ukazujú governmentality z perspektívy vedenia samého seba. V zhrnutí kurzu *Subjektivita a pravda* Foucault ukazuje príklady takýchto governmentalití: pedagogika, duchovné vedenie, poradenstvo v oblasti správania alebo predpisy modelov pre život (Foucault 1989). Analýzy týchto foriem governmentality zaraďuje do dejín subjektivity – subjektivity, ktorú by sme mali chápať ako výsledok procesov subjektívácií, ktorým sa jednotlivci podriaďujú alebo ktoré uplatňujú sami na sebe. Inými slovami, Foucaulta zaujíma vzájomné pôsobenie vytvárané dvoma typmi techník – technikami ovládania, ktorými jednotlivci pôsobia navzájom na seba, a technikami seba samého (*techniques de soi*), ktorými subjekt pôsobí sám na seba. Dlhý čas sa zaoberal technikami ovládania, aké sa uplatňujú v blázninách alebo vo väzeniach. Ibaže to je iba jedna stránka governmentality. Teraz sa chce venovať technikám seba samého, ktoré tvoria ďalšiu stránku governmentality (Foucault 2016, 24).

Ovládanie ľudí by sme nemali stotožňovať s donucovaním ľudí robiť to, čo chce vládca – je to pohyblivá, mnohostranná rovnováha, v ktorej sa navzájom dopĺňajú a dostávajú do sporov rôzne techniky zabezpečujúce procesy, prostredníctvom ktorých sa „ja“ utvára alebo mení za pomoci samého seba (Foucault 2016, 26). Keď sa pozrieme na governmentality z hľadiska strategického poľa vzťahov moci, ktoré sú pohyblivé, premenlivé a zvrätané, nevyhneme sa subjektu (Foucault 2001, 241 – 242). Preto treba analyzovať nielen vzťahy jednotlivca k druhým, ale aj vzťah jednotlivca k sebe. Potrebujeme analyzovať miesto, kde sa stretáva politika s etikou.

Foucault si uvedomuje, že vláda nad druhými predpokladá vládu nad sebou, že tieto dva typy vlády sa v našej kultúre navzájom podmieňujú. Vzťah k vlastnému ja sa v priebehu dejín vyvíja a mení už od antiky. Foucault preto začína systematicky čítať texty kresťanských a grécko-rímskych autorov, ktoré človeku radia, ako sa má správať – texty, ktoré sú praktické, a zároveň sú predmetom praxe, lebo boli vytvorené na to, aby si ich jednotlivci osvojovali, meditovali nad nimi, používali ich. Tieto texty dnes zaraďujeme medzi „etické“ či „teologické“, ale v staroveku mali iný status, ktorý sa vysvetľuje pomerne ťažko. Pomocou týchto textov jednotlivci utvárali sami seba

ako etické subjekty – pôsobili na seba, teda vykonávali zámerné operácie na svojich telách, dušiach, myšliach, konaniach a spôsoboch bytia s cieľom dosiahnuť určitý stav šťastia, čistoty, múdrosti, spásy či nesmrteľnosti. Každý, kto chcel ovládnuť svoj život, musel aktívne uplatňovať určité súbory praktík, prostredníctvom ktorých sa pokúšal zmeniť sám seba.

Na začiatku osemdesiatych rokov sa menia Foucaultove analýzy governmentality. V tomto čase pripravuje do tlače druhý a tretí zväzok *Dejín sexuality* – od vydania prvého zväzku uplynulo niekoľko rokov, zmenil sa jeho pohľad na moc, a on nevie, ako by nadviazal na pôvodný plán práce, načrtnutý vo *Vôli k vedeniu* (1976). Nakoniec sa rozhodne vypracovať nový projekt, v ktorom etické spôsoby vytvárania vzťahu k sebe zohrávajú oveľa dôležitejšiu úlohu ako ich postoje k „sexualite“ určené vedeniami, ktoré sa k nej bezprostredne vzťahujú (lekárstvo, psychiatria, sexuológia atď.), alebo systémami moci, ktoré predpisujú pravidlá pre jej výkon (trestná moc, disciplinárne úkony atď.). V Predslove k druhému zväzku *Dejín sexuality (Užívanie slasti)* Foucault vysvetľuje, čo všetko sa zmenilo v plánovanom projekte – z jeho slov cítíme určité obavy, aby nepredložil ďalšiu teoretickú štúdiu na tému „túžiaceho subjektu“. Uvedomuje si, že praktiky vytvárania vzťahu k sebe sa nedajú uchopiť teoreticky, pretože nezapadajú do tradičnej diferencie teórie a praxe. Foucault sa snaží dostať na hranicu tejto diferencie, respektíve rád by ju úplne opustil, aby mohol vypracovať kritickú genealógiu skúsenosti človeka s vlastnou sexualitou.

Čo sa mení vo Foucaultovom prístupe k subjektu z hľadiska otázky moci? V jednom rozhovore to vysvetľuje: „Ak hovorím pravdu o sebe samom, ako to aj robím, znamená to, že sa čiastočne konštituujem ako subjekt prostredníctvom istých mocenských vzťahov, ktoré sa uplatňujú na mňa a ktoré ja uplatňujem na iných“ (Foucault 2000g, 66). V procesoch sebautvárania zohráva najdôležitejšiu úlohu pravda, ku ktorej sa musí jednotlivec dopracovať, alebo si ju musí priznať, lebo len vo vzťahu k nej sa môže zmeniť. Posledné roky svojho života Foucault venuje veľké úsilie skúmaniu pravdy, najmä „pravdivému hovoreniu“ (gr. *parrhésia*) či „odvahe povedať pravdu“. Chce napísať knihu pre Editions du Seuil, ktorá by sa mala volať rovnako ako jeho posledné kurzy na Collège de France: *Vláda nad sebou a druhými*. Kniha by mala prepojiť dve veľké oblasti, ktorými sa zaoberá od sedemdesiatych rokov: etiku a politiku. Nakoniec sa k písaniu nedostal. Zomrel náhle, uprostred práce. Množstvo tém, ktorým sa chcel venovať, zostalo nedokončených, poznáme iba ich hrubé obrysy, ale niet pochyb, že sa chcel vrátiť k dejinám subjektivity a problematizovať moderné prístupy k subjektu. Svedčia o tom viaceré rozhovory z toho obdobia.

Zhrnutie, ktoré nič neuzatvára

Keď pozorne sledujeme Foucaultove kroky na ceste od otázok moci k umeniu vládnuť, zistíme, že oblasť governmentality tvoria všetky tri oblasti, ktorými sa Foucault zaoberal počas svojho života: „vedenie“, „moc“, „subjekt“. Zároveň sa ukazuje, že governmentality spája tému moci so subjektivitou, takže poskytuje určitý kľúč k tomu, ako by sme mohli začleniť do dejín subjektivity genealogické skúmanie vedenia a moci.

Na governmentality sa na jednej strane môžeme dívať ako na „umenie vládnuť“, ktoré uplatňuje rôzne mocenské techniky, zamerané na efektívne riadenie moderných spoločností. Na druhej strane governmentality splyva s politickou racionalitou – vďaka nej sa rozvíjajú rôzne typy vedenia, ktoré sú zamerané na to, ako racionálne riadiť štát a zachovávať funkčnosť tohto riadenia. V kontexte Foucaultových analýz zo sedemdesiatych rokov môžeme povedať, že vedenie a moc sú v governmentalite navzájom prepletené; jedno sa prejavuje prostredníctvom druhého.

Keď sa pozrieme na umenie vládnuť z hľadiska riadenia jednotlivcov, pochopíme, že toto umenie zahŕňa nielen oblasť techník, „ako ovládať druhých“, ale aj oblasť techník, „ako byť ovládaný“, do ktorej patria techniky seba samého, teda techniky, ktoré uplatňuje subjekt v snahe ovládnuť sám seba. Vďaka schopnosti ovládať sám seba je subjekt otvorený voči možnosti nechať sa ovládať druhými. Práve prienik týchto dvoch oblastí tvorí governmentality (Foucault 2000h, 188). Preto musíme začleniť do dejín umenia vládnuť spôsoby, ako jednotlivec pôsobí sám na seba prostredníctvom seba. Touto oblasťou vládnutia sa Foucault intenzívne zaoberá v kurze *Hermeneutika subjektu*, pričom svoje skúmania poníma ako súčasť dejín subjektivity a rozvíja ich až do posledného kurzu *Odvaha k pravde*. Zlom, ktorý sa začína *Hermeneutikou subjektu*, tkvie v zmene perspektívy pri skúmaní governmentality: Foucault sa nechce venovať genealogickému štúdiu politických systémov, ale sústreďuje sa na problematizáciu subjektu. Dokonca aj sám výraz „problematizácia“ naznačuje nový prístup k historickej práci, ktorá zahŕňa genealógiu i archeológiu, čiže dva Foucaultove prístupy k historickej práci (Foucault 2003, 18 – 21).

V jednom rozhovore z roku 1984 Foucault vysvetľuje, prečo sa governmentality nezaobíde bez vzťahu subjektu k sebe samému: „... pojmom governmentality sa zameriavam na súbor praxí, ktorými sa dajú konštituovať, definovať, organizovať a inštrumentalizovať stratégie, akými sa individua vo svojej slobode môžu na seba navzájom vzťahovať“ (Foucault 2000c, 152 – 153). V tomto bode sa governmentality týka slobody, či presnejšie povedané, týka sa možnosti slobody ako kľúčovej témy moderného myslenia – témy, ktorá má politický aj etický rozmer: „Slobodné individua sa pokúšajú kontrolovať, určovať a vymedzovať slobodu iných a na to majú k dispozícii isté nástroje na riadenie iných. Pravdaže, to všetko je založené na slobode, na vzťahu

k sebe a na vzťahu k inému. Ak sa však nepokúšate analyzovať moc na základe slobody, stratégií a governmentality, ale na základe politickej inštitúcie, nevyhnutne budete subjekt vnímať iba ako právny subjekt. Dostaneme subjekt, ktorý je alebo nie je obdarený právami a ktorému inštitúcia politickej spoločnosti dala alebo vzala práva: takto sme odkázaní na právnu koncepciu subjektu. Na druhej strane pojem governmentality podľa mňa umožňuje zdôrazniť slobodu subjektu a vzťah k iným, teda to, čo je vlastným predmetom etiky“ (Foucault 2000c, 152 – 153).

Z tejto perspektívy sa ukazuje, že moc nemôžeme uchopiť cez kategórie práva, ale mali by sme ju pochopiť ako stratégiu, v ktorej zohráva právo iba jednu zo strategických možností. Slobodu môžeme myslieť ako prax, ktorú uskutočňujú ľudia (konkrétni jednotlivci vo vzťahu ku konkrétnym jednotlivcom), a nie inštitúcie alebo zákony. V žiadnej inštitúcii, v žiadnom zákone nenájdeme „záruku slobody.“ Foucault hovorí, že jedinou zárukou slobody je jej praktizovanie (Foucault 2000e, 32 – 33).

Takto vymedzená sloboda možno pôsobí nejasne. Mohli by sme povedať, že Foucault neprichádza s návrhmi na riešenie problémov, ale díva sa na ne cez rôzne genealogické perspektívy. To nám však nebráni pýtať sa, čo sa skrýva za pojmom „sloboda“, keď o ňom hovorí ako o vlastnom predmete etiky? Na otázku G. Rauleta *Čo je dnešok?* Foucault odpovedá, že charakterizovať, čo sme, nemožno cez nejakú jednoduchú tézu – mali by sme sledovať línie nestálosti v dnešku, zachytávať, kde a ako to, čo je, môže prestať byť tým, čo je. Deskripciu treba robiť podľa tohto druhu možnej fraktúry, ktorý otvára priestor slobode, chápaný ako priestor konkrétnej slobody, teda možnej transformácie (Foucault 2000g, 63). Slobodu by sme mohli vymedziť v tomto kontexte ako „sociálnu prax“ (Prozorov 2007, 5 – 6). Foucault v nej nehľadá (na rozdiel od existenciálnych tendencií) ľudskú schopnosť a nepovažuje ju ani za podstatnú črtu sociálneho poriadku (preto sa nepýta, ktoré sociálne usporiadanie umožňuje najviac slobody). Slobodu dáva do vzťahu s (historicky premenlivými) možnosťami jej (historicky podmieneného) uskutočňovania. Za výrazom „sloboda“ by sme mali hľadať konkrétne súbory praktík, umožňujúce meniť daný stav vecí – či už vo vzťahu k nám samým, alebo k druhým. To by znamenalo, že sloboda nie je určená ako stav rozhodovania a konania, ale skôr ako proces uskutočňovania zmeny, v ktorom sa „vlastné ja“ stáva, lebo sa môže stať za pomoci vedomých praktík niekým iným. Slobodu charakterizuje nikdy nekončiaca práca na tejto zmene.⁸ V tomto kontexte by sme ju mohli označiť za ontologickú podmienku etiky a etiku za reflektovanú prax slobody – slobody jednotlivca (Foucault, 2000c, 135).⁹

---

⁸ Foucault hovorí, že etické vymedzenie praktík slobody je preňho oveľa dôležitejšie ako procesy oslobodzovania (Foucault, 2000c, 133 – 134).

⁹ V tom istom rozhovore hovorí, že sloboda umožňuje vytvárať mocenské vzťahy, bez ktorých by neexistovala možnosť odporu.

V súvislosti s governmentalitou, ktorá v sebe zahŕňa okrem vedenia-moci aj oblasť subjektívácií, môžeme povedať, že sloboda (ako „sociálna prax“) je v našich spoločnostiach priamo zviazaná s umením vládnuť, čo znamená, že uskutočňovanie slobody sa nezaobíde bez porozumenia racionalite, ktorá udržiava governmentalitu pri živote. Sloboda tkvie v praxi, v praktikách, ktoré vykonáva jednotliviec vo vzťahu k racionalite governmentality, ktorá riadi jeho správanie, ale nikdy ho nemôže ovládnuť tak, aby sa proti nej nemohol vzoprieť – čo v konečnom dôsledku môže viesť k vytvoreniu novej governmentality, ale nie k jej zrušeniu. Governmentalita je priam démonická sila, ak sa na ňu pozrieme z tohto uhla pohľadu. Ale je to aj miesto odporu, pre ktorý sa môžeme rozhodnúť, lebo sme slobodné bytosti.

Literatúra

- BALANDIER, G. (1970): *Political Anthropology*. New York: Random House.
- BRÖCKLING, U., KRASMANN, S., LEMKE, T. (eds.) (2011): *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*. New York: Routledge.
- BURAJ, I., PALENČÁROVÁ, S. (2015): Michel Foucault: Minulosť a súčasnosť (K niektorým otázkam sociálnej kontroly). *Filozofia*, 70 (7), 505 – 517.
- BURAJ, I. (2010): Moc v štruktúre mocenských vzťahov. *Filozofia*, 65 (5), 417 – 427.
- DEFERT, D. (1994): Chronologie. In: Defert, D. – Ewald, F. (eds.): *Dits et écrits (1954 – 1988)*. Zv. I. Paris: Gallimard, 13 – 64.
- DELEUZE, G. (1996): *Foucault*. Prel. Č. Pelikán. Praha: Hermann a synové.
- DESCOMBES, V. (1995): *Stejně a jiné: čtyřicetpět let francouzské filosofie (1933 – 1978)*. Prel. M. Petříček. Praha: Oikúmené.
- DREYFUS, H. L., RABINOW, P. (2010): *Michel Foucault. Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*. Prel. J. Hasala, L. Nová, S. Polášek, P. Toman. Praha: Herrmann a synové.
- FOUCAULT, M. (1972): Les intellectuels et le pouvoir (entretien avec G Deleuze). *L'Arc*, 49 (1), 3 – 10.
- FOUCAULT, M. (1982): The Subject and Power. In: Dreyfus, H. L., Rabinow, P.: *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press, 208 – 226.
- FOUCAULT, M. (1985): Du pouvoir. In: Boncenne, P.: *Écrire, lire et en parler*. Paris: Robert Laffont, 355 – 363.
- FOUCAULT, M. (1989): *Résumé des cours 1970 – 1982*. Paris: Julliard.
- FOUCAULT, M. (1991): Intelektuál a moc. In: Foucault, M.: *Moc, subjekt a sexualita*. Prel. M. Marcelli. Bratislava: Kalligram, 173 – 178.
- FOUCAULT, M. (1994a): *Dits et écrits (1954 – 1988)*. Zv. I – IV. In: Defert, D. – Ewald, F. (eds.). Paris: Gallimard.
- FOUCAULT, M. (1994b): Inutile de se soulever? In: Defert, D. – Ewald, F. (eds.): Foucault, M.: *Dits et écrits (1954 – 1988)*. Zv. III. Paris: Gallimard, 790 – 794.
- FOUCAULT, M. (1994c): Structuralisme et poststructuralisme. In: Defert, D. – Ewald, F. (eds.): *Dits et écrits (1954 – 1988)*. Zv. IV. Paris: Gallimard, 431 – 457.
- FOUCAULT, M. (1994d): Table ronde du 20 mai 1978. In: Defert, D. – Ewald, F. (eds.): *Dits et écrits (1954 – 1988)*. Zv. IV. Paris: Gallimard, 27 – 34.
- FOUCAULT, M. (1996): Omnes et singulatim. Ke kritice politického rozumu. In: Foucault, M.: *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann a synové, 153 – 194.
- FOUCAULT, M. (2000a): *Dozerať a trestať. Zrod väzenia*. Prel. M. Marcelli. Bratislava: Kalligram.
- FOUCAULT, M. (2000b): Estetika existencie. In: Foucault, M.: *Moc, subjekt a sexualita*. Prel. M. Marcelli. Bratislava: Kalligram, 155 – 160.

- FOUCAULT, M. (2000c): Etika starostlivosti o seba samého ako prax slobody. In: Foucault, M.: *Moc, subjekt a sexualita*. Prel. M. Marcelli. Bratislava: Kalligram, 132 – 154.
- FOUCAULT, M. (2000d): *Power*. Essential Works of Foucault 1954 – 1984, zv. 3. Faubion, J. D. (ed.). New York: The New Press.
- FOUCAULT, M. (2000e): Priestor, vedenie a moc. In: Foucault, M.: *Moc, subjekt a sexualita*. Prel. M. Marcelli. Bratislava: Kalligram, 27 – 43.
- FOUCAULT, M. (2000f): Starosť o pravdu. In: Foucault, M.: *Moc, subjekt a sexualita. Články a rozhovory*. Prel. M. Marcelli. Bratislava: Kalligram, 108 – 119.
- FOUCAULT, M. (2000g): Štrukturalizmus a postštrukturalizmus. In: Foucault, M.: *Moc, subjekt a sexualita*. Prel. M. Marcelli. Bratislava: Kalligram, 44 – 72.
- FOUCAULT, M. (2000h): Technológia seba samého. In: Foucault, M.: *Moc, subjekt a sexualita*. Prel. M. Marcelli. Bratislava: Kalligram, 186 – 214.
- FOUCAULT, M. (2001): *L'Herméneutique du sujet*. Cours au Collège de France, 1981 – 1982. F. Gros (ed.). Paris: Seuil.
- FOUCAULT, M. (2003): *Užívání slasti. Dějiny sexuality II*. Prel. K. Thein, N. Darnadyová a J. Fulka. Praha: Herrmann a synové.
- FOUCAULT, M. (2004a): *Naissance de la biopolitique*. Cours au Collège de France, 1978 – 1979. Paris: Gallimard / Seuil.
- FOUCAULT, M. (2004b): *Sécurité, territoire, population*. Cours au Collège de France, 1977 – 1978. Paris: Gallimard / Seuil.
- FOUCAULT, M. (2005): *Je třeba bránit společnost*. Prel. P. Horák. Praha: Filosofia.
- FOUCAULT, M. (2012): *Du Gouvernement des vivants*. Cours au Collège de France, 1979 – 1980. Paris: Seuil.
- FOUCAULT, M. (2016): *About the Beginning of the Hermeneutics of the Self: Lectures at Darnmouth College, 1980*. Chicago: The University of Chicago Press.
- GORDON, C. (1991): Governmental rationality: An introduction. In: Burchell, G. – Gordon, C. – Miller, P. (eds.): *The Foucault Effect: Studies in Governmentality. With Two Lectures by and an Interview with Michel Foucault*. Chicago: University of Chicago Press, 1 – 51.
- JESSOP, B. (2007): From micro-powers to governmentality: Foucault's work on statehood, state formation, statecraft and state power. *Political Geography*, 26 (1), 34 – 40. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2006.08.002>
- LAMPE, K. (2015): Rethinking Aeschines of Sphettus. In: Zilioli, U. (ed.): *From the Socratics to the Socratic Schools*. New York – London: Routledge Press, 61 – 81.
- PERROT, M. (ed.) (1980): *L'impossible prison: Recherches sur le système pénitentiaire au XIXe siècle*. Paris: Éditions du Seuil.
- PROZOROV, S. (2007): *Foucault, Freedom and Sovereignty*. Hampshire: Ashgate Publishing.
- REVEL, J. (2002): *Le vocabulaire de Foucault*. Paris: Ellipses.

Štúdiá je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0094/20.

Vladislav Suvák
 Inštitút filozofie
 Filozofická fakulta PU v Prešove
 17. novembra 1
 080 01 Prešov
 Slovenská republika
 e-mail: vladislav.suvak@gmail.com
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3067-9870>